

Lia Gorter

Directeur van de
Stichting Cultuur
Inventarisatie

Bernard Vermet

Kunsthistoricus
bij Stichting Cultuur
Inventarisatie

1 – Hermitage, Sint-Petersburg.
Foto: Barbara Mensink, 2004.

Op zoek naar *Hollandse en Vlaamse meesters* in Russische collecties

De voormalige Sovjet-Unie kent een bewogen museale geschiedenis. Na de revolutie werden vele particuliere collecties geconfisqueerd. In sommige gevallen mochten de werken blijven hangen in het huis van de voormalige eigenaar, die zijn dagen dan verder sleet als suppoost en conservator van zijn eigen collectie. Uiteindelijk werden de werken ondergebracht in musea. In de eerste jaren van haar bestaan voerde de Sovjet-Unie een idealistisch educatief kunstbeleid waarbij men ernaar streefde om in elke hoofdstad van een deelrepubliek of provincie (oblast) een representatief overzicht van de gehele kunstgeschiedenis te tonen. Daartoe werden werken gedistribueerd uit de schier onuitputtelijke depots van de tsaristische collecties in de Hermitage in Sint-Petersburg.

Sommige musea hadden het geluk dat in hun regio een verzamelaar had gewoond wiens collectie in haar geheel verworven werd. Zo komt het dat niet alle Russische musea even rijk zijn. Ook als geen lokale collecties zijn geïncorporeerd, bezit men toch altijd wel zo'n vijftig tot honderd Nederlandse of Vlaamse schilderijen. Het zijn deze collecties die de

speciale aandacht van de Stichting Cultuur Inventarisatie (SCI) genieten.

Toen de stichting haar werkzaamheden begon, lag de nadruk overigens niet op de Nederlandse en Vlaamse kunst in Rusland, maar wilde zij Russische kunst in Nederland en Vlaanderen introduceren. Initiatiefneemster Lia Gorter kreeg eind jaren 80 als bestuurder van de Kunstenbond FNV in Moskou toegang tot de depots van de Tretjakov Galerij. Ze zag er werken van de Russische schilders Matvejev en Nikitin, die door Peter de Grote naar Nederland waren gestuurd om het vak te leren. Haar interesse voor de Nederlands-Russische relaties was gewekt. Een eerste tastbaar gevolg was de tentoonstelling 'Het Kabinet van de Tsaar' in het Hessenhuis te Antwerpen (1996).

Op de tentoonstelling waren werken te zien uit de Tretjakov Galerij en enkele regionale musea van vrijwel alle belangrijke Russische schilders uit de periode 1700-1850. Het was de bedoeling dat tentoonstellingen zouden volgen over de Peredvizjniki (de Trekkers of Zwervers uit de tweede helft van de 19e eeuw, met o.a. Ilja Repin), Mir Iskoesstva (Wereld van de Kunst, de beweging rond Diaghilev)

en het Socialistisch Realisme. Financiering bleek echter moeilijk en er was bij Nederlandse en Vlaamse musea een enorme koudwatervrees als het ging om samenwerking met Rusland. Gazprom doet echter wonderen, zodat uiteindelijk in het Groninger museum een aantal Russische tentoonstellingen konden worden gerealiseerd.

Inventarisatie

Uit de aanvankelijke tegenslag groeide uiteindelijk iets moois, want bij elk bezoek aan een regionaal museum nam het besef toe dat daar een schat aan onbekende Nederlandse kunst te vinden was. Meer en meer werden bezoeken aan Russische musea dan ook gericht op inventarisatie van daar aanwezige Nederlandse en Vlaamse kunst. In 2000 werden in de vorm van een pilot-project van vijf Russische regionale musea de Hollandse en Vlaamse collecties geïnventariseerd: Nizhny Novgorod, Smolensk en de Moskouse landgoederen met museumstatus Archangelskoye, Ostankino en Koeskovo. Andere musea volgden. Hieronder worden enkele voorbeelden beschreven.

De Duitse kunsthistoricus Wilhelm von

De Stichting Cultuur Inventarisatie (SCI), opgericht in 1997, heeft zich ten doel gesteld onbekende collecties Hollandse en Vlaamse kunst in buitenlandse musea op te sporen en te ontsluiten voor studiedoelenden en een breed publiek.

Digitaliseren, documenteren, publicaties, tentoonstellingen en het geven van seminars voor beheer en behoud van de collecties zijn de activiteiten die de stichting ontplooid. SCI is een non-profit organisatie.

2 – Digitaliseren van museumcollecties tijdens de conferentie Gemeenschappelijk Russisch-Nederlands Cultureel Erfgoed, Koeskovo 2012. Foto: Bernard Vermet.

3 – Anne van Grevenstein in het onverwarmde Hollandse Huis met het zelfportret van Adam Pitten. Links Tatjana Maksimova, hoofd technische research van het Lichatjev Instituut voor het Patrimonium en rechts Liudmila Siagayova adjunct-directeur van Koeskovo. Foto: Bernard Vermet.

Bode schreef op het eind van de 19e eeuw dat wanneer men een naam van een schilder had, maar geen toe te schrijven oeuvre, men hier in Rusland naar op zoek moest gaan.

Een fraai voorbeeld is de schilder Adam Pitten. Zijn naam komt slechts één maal voor, namelijk in de zogenaamde Liggere van het Antwerpse Sint-Lucasgilde; in 1595 werd hij ingeschreven als leerling van Cornelis de Vos. Groot was dan ook onze verbazing toen in 2004 bleek dat er in het zogenaamde Hollandse Huis op het Moskouse landgoed Koeskovo een zeer fraai, perfect gesigneerd en 1596 gedateerd zelfportret van deze Adam Pitten bleek te hangen. Nog groter was de verbazing toen in het depot van de buitenplaats Ostankino het bijpassende portret van zijn echtgenote aanwezig bleek. Beide buitenplaatsen waren in de 18e-eeuw bezit van de puissant rijke Sheremetev familie. In de 19e eeuw zullen de pendants bij een boedelscheiding van elkaar gescheiden zijn.

Een naar aanleiding van ons bezoek uitgevoerd technisch onderzoek suggereerde dat het om een 18e eeuwse werk zou gaan, maar op basis van de beschrijving alleen al trok Anne van Grevenstein, oud directeur van de Stichting Restauratie Atelier Limburg (SRAL),

deze veronderstelling in twijfel. Inspectie ter plaatse in 2012 bevestigde haar vermoeden, tot grote opluchting van de directie van het tegenwoordige Staatsmuseum voor Keramiek en de 18e eeuw Koeskovo.

Beide portretten verdienen een separate publicatie die tot toeschrijving van meer werken zou kunnen leiden. Het verder volledig ontbreken van vermeldingen van Adam Pitten doet echter vermoeden dat hij kort na voltooiing van beide portretten gestorven is.

Ook elders werden unieke schilderijen aangetroffen. In het museum van Almati (bij schaatsliefhebbers beter bekend als Alma Ata) in Kazachstan, bevindt zich een eveneens nog nimmer gepubliceerd meesterwerk van Frans Francken II met *De slag van de Israëlieten tegen de Amalekieten*. Het werk is groot en groots, vrijwel uniek binnen Franckens oeuvre en prachtig voluit gesigneerd én gemonogrammeerd (FF als brandmerk op de bil van een paard).

Het doek van Francken is een hoogtepunt in diens oeuvre, maar het zijn niet alleen de meesterwerken die deze zoektocht belangwekkend maakt. Het zijn vooral de kleine meesters over wie veel te leren valt. Zo kwam

bij een recente restauratie van een Teniersachtig dorpsgezicht te Omsk onder de valse Teniers signatuur de naam HDPooter tevoorschijn. Van deze Hendrick de Potter waren nog nauwelijks signaturen bekend, maar er moeten er vele zijn overgeschilderd. Het aantal kopieën en navolgingen van Teniers is een honderd- zo niet duizendvoud van het aantal originelen. De vondst van deze ene signatuur zal het hopelijk mogelijk maken een grotere groep werken uit deze chaos los te weken.

Een laatste voorbeeld is een fraai schilderij van het museum te Jekaterinenburg met Paulus en Barnabas predikend te Lystra. Het onderwerp was populair onder de pre-Rembrandtisten en ook dit schilderij behoort tot deze groep. Op het werk staat een prachtig, tot op heden onbekend monogram dat zich moeilijk ontcijferen laat: I?P? of iets dergelijks. Op grond daarvan kan het haast niet anders of het moet wel om een werk van Jan en/of Jacob Pinas gaan. Toch lijkt de stijl op het eerste gezicht wat meer overeenkomst te vertonen met het werk dat doorgaans aan Nicolaes Moeyaert wordt toegeschreven.

Digitalisering

Naast de inventarisaties verwezenlijkte SCI overigens ook nog de Engelstalige uitgaven

van de Russische bestandscatalogi van Nederlandse Schilderijen en van de Nederlandse en Vlaamse tekeningen in het Poesjkin Museum in Moskou. De toekomst ligt echter in digitale catalogi, te beginnen bij het eenvoudig vastleggen per museum van de naakte collectie-gegevens.

Ieder regionaal museum heeft een kleine of grotere collectie van goede tot uitzonderlijke werken. Het is de bedoeling dat in ieder geval deze werken worden opgenomen in databases van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD). Hoewel men daar uiteindelijk streeft naar volledigheid, lijkt het voorlopig wat te veel gevraagd om ook alle 18e- en 19e-eeuwse, dikwijls niet één Nederlandse kopieën, op te nemen. De drang bij de Russische adel en later ook de rijke burgerij om, in navolging van het hof, Hollandse

meesters te verzamelen werd op een gegeven moment zo groot dat de vraag het aanbod verre oversteeg. Omdat ook de kennis vaak niet groot was, werd van deze situatie dankbaar misbruik gemaakt door allerlei obscure, vaak Duitse schildersateliers. Vooral schilders als Berchem, Wouwerman, Brouwer en natuurlijk Rembrandt waren populair. Voor de musea zelf is het uiteraard van belang dat hun eigen collecties zo volledig mogelijk gedigitaliseerd en online voor het publiek toegankelijk worden. Voor deze vaak afgelegen musea is het dikwijls ook een manier om zich bekend te kunnen maken aan de Westerse buitenwereld.

Omdat het in een land als Rusland zelfs fysiek al niet mogelijk is om als 'buitenstaander' alle collecties te inventariseren en digitaliseren, heeft de SCI contact gezocht met

de Associatie van Museum professionals in Rusland (AMR), waarin circa 500 musea vertegenwoordigd zijn, en met De Stichting voor de Wedergeboorte van de Russische Buitenplaatsen. Vanaf 2004 is met behulp van SCI door CulturalHeritage CC een database ontwikkeld waar conservatoren waar ook ter wereld via internet de eigen collecties in konden voeren. Met name de gewenste tweetaligheid, Russisch en Engels, bleek problematisch. Het heeft dan ook een aantal jaren geduurd voordat een voor iedereen te hanteren database volledig operatief was.

In contact met de AMR heeft SCI daarop voor een achttal musea in 2009 een seminar opgezet om te leren werken met deze database. Het seminar werd gehouden op het oude landgoed van Lev Tolstoj, Yasnaya Polyana, in Tula. Er werd 'geoefend' met de Hollandse en Vlaamse collecties, zodat het mes aan twee kanten sneed. Naast aandacht voor het leren invoeren, kon men toeschrijvingsvragen overleggen en was er instructie hoe zelfstandig aanvullend onderzoek te verrichten met de op dat moment nog volledig Nederlandstalige databases van het RKD.

Aansluitend hierop hebben de AMR en SCI er bij het ministerie van Cultuur van de Russische Federatie op aangedrongen dat zij met een eigen database zouden komen waarin alle museale collecties in Rusland opgenomen zouden kunnen worden. Aanvankelijk had dit weinig succes, maar door incidenten rond het verdwijnen van onderdelen van de collecties van de Hermitage in Sint-Petersburg en door het opduiken van schilderijen die aantoonbaar uit Russische collecties kwamen bij Amerikaanse en West-Europese veilinghuizen, keerde het tij en heeft de Russische Federatie vorig jaar dan toch een eigen algemene database ontwikkeld voor de musea.

Masterclasses

Nu dat de zelfstandige inventarisatie en invoer redelijk lijkt te lopen richt SCI zich ook op andere museale taken, zoals beheer en restauratie. Daartoe zijn werkverbanden aangegaan met het SRAL en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Op een van 10 tot 12 maart 2012 gehouden symposium in samenwerking met de Stichting voor de Wedergeboorte van de Russische Buitenplaatsen op het landgoed Koeskovo leverden medewerkers van de emeritus prof. Anne van Grevenstein, Bart Ankersmit (RCE), Floris Guntenaar (CulturalHeritage cc), Bernard Vermet en Lia Gorter (SCI) bijdragen. Daarnaast waren de 23 deelnemende musea gevraagd om bijdragen te leveren over Nederlandse en Vlaamse kunst uit hun eigen collectie.

4 – Frans Francken de jonge, *De slag tussen de Israëlieten en de Amalekieten*, A. Kasteev Art Museum, Almaty, Kazachstan.

5 – Hendrick de Pooter, *Dansende Boeren*, M.A. Vrubel Museum, Omsk.

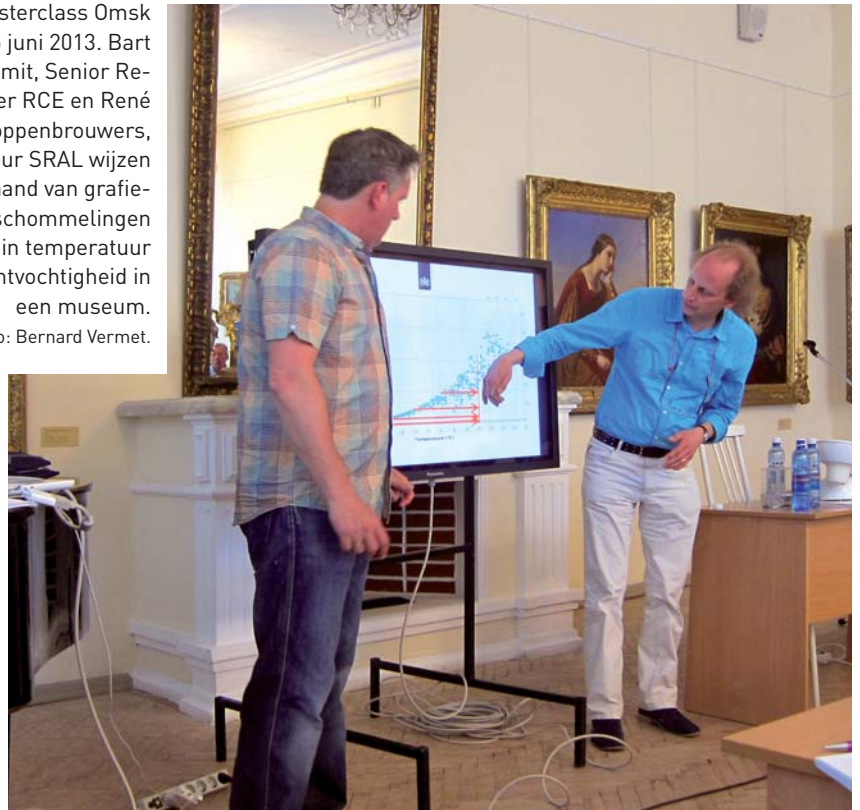

6 – Op schilderijen in een Russisch museum die te boek staan als 'schilder onbekend' staat soms de signatuur van de schilder. Museummedewerkers lezen vaak alleen Cyrillisch.

Het feit dat er interesse en aandacht van buiten is, wordt hogelijk gewaardeerd in Rusland maar werkt heel inspirerend voor alle partijen. Het was dan ook niet moeilijk het M.A. Vrubel Museum in Omsk te interesseren voor het organiseren van een Master Class voor musea uit heel Siberië op het gebied van restauratie, beheer en toeschrijving van de Hollandse en Vlaamse schilderkunst. Met de wind in de rug van het bilaterale vriendschapsjaar Nederland-Rusland 2013 kon een Master Class worden gerealiseerd van 10-15 juni 2013, waarbij medewerkers van niet minder dan dertien musea aanwezig waren “van de Oeral tot aan de Grote Oceaan”, om met de woorden van de directeur van het museum Yuri Trofimov te spreken.

Het Vrubel Museum in Omsk krijgt een gebouw ter beschikking waar volgend jaar, net als in Amsterdam, een deel gebruikt zal worden als tentoonstellingsruimte en dependance van de Hermitage. In het gebouw dat daartoe door de gemeente ter beschikking is gesteld zal ook een speciaal op de Hollandse en Vlaamse collecties in Siberië gericht centrum voor restauratie en onderzoek komen. Ieder museum bezit tussen de 100 en 200 werken, wat te weinig is om per museum specialisten op te leiden. Gezamenlijk echter beschikt men over een collectie van 2000 tot 2500 kunstwerken. Volgend jaar komt er daarom een nieuwe Master Class in Omsk met speciale aandacht voor de restauratie van paneelschilderijen. Ook de restauratie afdeling van de Hermitage in Sint-Petersburg zal hierbij betrokken worden. Hopelijk zal een restaurator uit Siberië daarna een cursus op het SRAL in Maastricht kunnen volgen. Yuri Trofimov, de directeur van het M.A. Vrubel

7 – Masterclass Omsk 10-15 juni 2013. Bart Ankersmit, Senior Researcher RCE en René Hoppenbrouwers, Directeur SRAL wijzen aan de hand van grafieken op schommelingen in temperatuur en luchtvochtigheid in een museum.
Foto: Bernard Vermet.

8 – In het restauratie-atelier van het M.A. Vrubel Museum in Omsk laat het hoofd van de afdeling, 2e van links, aan René Hoppenbrouwers, (SRAL), Lia Gorter, (SCI) en Kate Seymour, (SRAL) haar werkmethode zien. Foto: B. Ankersmit.

Museum in Omsk, heeft grootse plannen en wil het liefst ieder jaar een gezamenlijk seminar en aansluitende stages organiseren.

Om met Drs. P. te spreken: “Omsk is een mooie stad” en nu plotseling niet meer zo ver weg. ■